

Natalia Kobchenko

THE PECULIARITY OF THE SYNTACTIC CONNECTION IN THE SENTENCES INCLUDING GENERALIZING COMPONENTS

Taras Shevchenko National University of Kyiv;
National University of Kyiv-Mohyla Academy, Ukraine

Наталя Кобченко

СПЕЦИФІКА СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ У РЕЧЕННЯХ ІЗ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Abstract: In the article there are highlighted grammatical peculiarities of syntactic connections in sentences with homogeneous parts of sentence and resumptive words. The purpose of the research is to clear up the technic of realization of syntactic connection in the syntactic triplets "a resumptive word + its syntactic dominate + series of homogeneous components". There are described various approaches to the qualification of peculiarities of syntactic connections in these syntactic triplets. There is outlined functioning of dual subordinated indirect connection. There are represented models of these syntactic triplets according to the part of language belonging of their components. There is emphasized obligatory interaction between this type of dual syntactic connection and parataxis.

Keywords: dual-syntactic connection, subordinated indirect connection, parataxis, homogeneous parts of sentence, resumptive word, syntactic triplet

Однією з нерозв'язаних теоретичних проблем у сучасній граматиці залишається обґрунтування специфіки синтаксичних зв'язків у реченнях із однорідними членами та узагальнювальним словом. Така ситуація зумовлена як складністю самого явища, так і різними підходами до кваліфікації статусу цих конструкцій на шкалі "просте речення – складне речення".

Ілля Кучеренко речення, у яких кілька компонентів виконують ту

саму синтаксичну функцію й однаково співвіднесені із третім компонентом або реалізують родо-видові відношення що третього компонента, потрактовує як поліпредикативні, тобто складні [12]. Сьогодні таку позицію обстоюють й інші науковці [20, 17-21], [15]. І. Кучеренко, аналізуючи змістові відношення й синтаксичні зв'язки у таких структурах, висновкує, що "однорідні члени не мають безпосередніх ні смислових, ні граматичних зв'язків із тими чле-

нами речення, з якими зв'язане узагальнююче слово як функціональна одиниця – член речення” та що “між узагальнюючим словом і однорідними членами існують відношення роду і виду, в чому і виявляється конкретизуючий характер останніх” [12, 7]. Ірина Яремчук вважає, що однорідні члени перебувають за межами тієї реченнєвої конструкції, членом якої є узагальнюювальне слово, оскільки воно “сприяє порушенню їхніх безпосередніх синтаксичних зв'язків і відношень з іншими членами структури” [20, 18]. Такі побудови вона інтерпретує як двокомпонентні складні речення, у яких між “базовим реченням” (сегмент з узагальнюювальним словом) та “неповним реченням” (ряд однорідних членів) реалізований синтаксичний зв'язок взаємопідпорядкування [20, 19]. Цю саму тезу повторює й Тетяна Радіонова, називаючи цей зв'язок коаліційним [15, 84-85].

Утрадиційним є погляд на речення з кількома спільнофункційними компонентами як на прості ускладнені [6], [20], [3], [5], [14], хоча й досі точаться дискусії про моно- / поліпредикативність побудов із однорідними головними членами [18, 317-319], [5, 33-34].

Оскільки речення, які розглядаються, постали внаслідок певних дериваційних перетворень, пов'язаних із об'єднанням кількох елементарних речень на ґрунті згортання лексично тотожних компонентів [4, 55-56], очевидно, що синтаксичні зв'язки в їхній структурі мають ускладнений характер. Загально-визнаним є сурядний зв'язок між членами ряду та підрядний або предикативний зв'язок між уза-

гальнюювальним словом та іншим компонентом речення, напр.: «Він все віддав: надію, спокій, здоров'я, молодість, життя...» (Олександр Олесь); «Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна викосити косою в траві» (Олександр Довженко); «Тиша уже панувала скрізь: на вершечку стрілецької гори, на горах і видолинках» (Валер'ян Підмогильний). Що ж стосується синтаксичного зв'язку між узагальнюювальним словом та однорідними членами речення, то, до прикладу, Александр Руднєв, розглядаючи однорідні компоненти, виражені субстантивами, з-поміж уточнюювальних прикладок [16, 150], напевне, кваліфікує їх узгоджуваними у відмінку з узагальнюювальним словом, подібно до відокремлених прикладок. Такий погляд набув підтримки й з-поміж інших науковців [19, 100]. Нерідко, зокрема в русистичці, цей зв'язок потрактовують як пояснювальний [17, 6], [13, 699]. На аналогічні спроби обґрунтування зв'язку між однорідними членами й узагальнюювальним словом натрапляємо й в українських працях [1, 77-80]. Богдан Ключковський конструкції, що складаються з узагальнюювального слова, з одного боку, й ряду однорідних членів, з іншого, кваліфікує одним із випадків апозиції [7, 82]. А апозиція як змістово-синтаксичне відношення, у розумінні вченого, у випадку поєднання субстантивних компонентів передбачає потенційну предикативність, зумовлену їхньою “більшою або меншою лексико-семантичною спорідненістю” [7, 77]. Цікавий підхід до порушеної проблеми пропонує Віталій Кононенко. Зіставивши особли-

вості цього зв'язку з визначальними рисами паратаксисту, гіпотаксисту та недиференційованого синтаксичного зв'язку, який постає між предикативними частинами безсполучникового складного речення, лінгвіст доходить висновку, що найбільше спільних рис він має саме з останнім типом синтаксичного зв'язку. На його думку, потрактовувати синтаксичний зв'язок між однорідними членами речення та узагальнювальним словом як недиференційований уможливають такі його ознаки, як відносна гнучкість конструкції, у якій він реалізується, та відсутність протиставлення підрядності й сурядності [10, 55-57]. Водночас В. Кононенко визнає, що наявність пояснювальних відношень між розгляданими компонентами певною мірою наближує їхній зв'язок до зв'язку пояснювальної прикладки з опорною одиницею [10, 57].

Зважаючи на відсутність єдиного погляду на формально-граматичну структуру речень із однорідними членами та узагальнювальним словом, метою пропонованою розвідки постало з'ясувати природу синтаксичного зв'язку, до якого залучені ці компоненти, та висвітлити механізм його реалізації.

Як уже було зазначено, деякі науковці зв'язок між узагальнювальним словом і рядом однорідних членів кваліфікують як пояснювальний, який не належить ні до підрядного, ні до сурядного типу. Проте особливості цього зв'язку, що стали підґрунтям його виокремлення – спільність об'єкта номінації у пояснюваного та пояснювального членів, взаємозамінність у висловленні, відношення "означуване –

означувальне" – є переважно логіко-значеннєвими, тому, на нашу думку, їх доцільніше застосовувати до характеристики семантико-синтаксичних відношень між поєднаними компонентами. Синтаксичні ж зв'язки відбивають формальні стосунки між компонентами конструкції, і підґрунтям їхньої кваліфікації насамперед постають граматичні чинники, а семантичні виступають супровідними. З огляду на це позначення "пояснювальний" вважаємо умотивованим застосовувати для потрактування семантико-синтаксичних відношень, що постають між відповідними одиницями, але аж ніяк не для характеристики синтаксичного зв'язку між ними.

Видається, цілком мають рацію Анатолій Загнітко й Олена Кульбабська, розглядаючи аналізовані сполуки у контексті пояснювальних конструкцій, між компонентами яких реалізований підрядний опосередкований зв'язок [5, 37], [11, 546-547]. Загалом поняття підрядного опосередкованого зв'язку ввів до наукового обігу Іван Вихованець, схарактеризувавши ним механізм поєднання уточнювальних компонентів зі структурою базового речення. Передумовою успішного розв'язання цієї проблеми, очевидно, став розгляд розгортання зв'язку в межах не дво-, а тричленної конструкції, яку утворюють уточнюваний компонент, його синтаксична домінанта та уточнювальний компонент. Однією з визначальних ознак цього зв'язку є синтаксична нерівноправність поєднаних ним елементів, "один із яких (залежний) підпорядковується опорному, з одного боку, і через посередництво

опорного співвідноситься із третім членом або предикативним ядром, щодо якого координуються семантико-синтаксичні функції опорного і залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з другого боку" [2, 28]. Як зазначає цей лінгвіст, поява цього зв'язку є результатом об'єднання двох семантично елементарних речень, одне з яких згортається в уточнювальний компонент [2, 28], наприклад: «Видавцям важко тоді, коли важко покупцям книг, тобто читачам» (газета "Україна молода", 14.01.2011) ← *Видавцям важко тоді, коли важко покупцям книг + Покупці книг – це читачі*. Семантико-синтаксичні відношення пояснення, що реалізує уточнювальний компонент щодо уточнюваного, ґрунтуються саме на понятті денотативної тотожності. Як бачимо, реалізація підрядного опосередкованого зв'язку можлива лише в межах трикомпонентної конструкції. Його розгортання відбувається трьома лініями підрядного зв'язку, дві з яких ідуть від синтаксичної домінанти до уточнюваного та уточнювального компонентів, а одна – від уточнюваного до уточнювального. Зважаючи на диференційні ознаки цього феномену зараховуємо його до подвійних синтаксичних зв'язків (див. [9]).

Аналіз мовного матеріалу наводить на думку про те, що в реченнях із однорідними членами та узагальнювальними одиницями природа синтаксичного зв'язку аналогічна до вищеописаної. Згідно з прийнятою концепцією кваліфікації синтаксичних зв'язків вони є формально-граматичною проєкцією семантичних відношень між компо-

нентами, що експлікують у реченні реальні явища об'єктивної дійсності. Визначаючи змістові відношення між узагальнювальним словом та однорідними членами речення, з одного боку, не можна не погодитися з І. Кучеренком у тому, що жоден із цих однорідних членів речення не спроможний потрібною мірою конкретизувати узагальнювальне слово [12, 6], пор.: «Йшли разом до комори, розглядали та упорядковували свої подарунки: хустки, спідниці, полотна...» (Улас Самчук): **подарунки, тобто хустки; *подарунки, тобто спідниці; *подарунки, тобто полотна*; «Я щодня ношу йому туди обіди: криваву кишку з каші, вуджену солонину, квасолю, печінкові галушки, бульбяники, крокети з гороху» (Софія Андрухович): **обіди, тобто криваву кишку з каші; *обіди, тобто вуджену солонину; *обіди, тобто квасолю; *обіди, тобто печінкові галушки; *обіди, тобто бульбяники; *обіди, тобто крокети з гороху*. З іншого боку, важко заперечити й те, що всі вони у комплексі якнайповніше пояснюють це узагальнювальне слово, тобто конкретизують його. З цього випливає, що семантико-синтаксичні відношення пояснення встановлюються не між узагальнювальним словом і кожним однорідним членом, а між узагальнювальним словом та сурядним рядом як цілісною одиницею. Відповідно й синтаксичний зв'язок постає між узагальнювальним словом та сурядним рядом як єдністю. Зважаючи на те, що опорним компонентом (хоча й у семантичній площині) є узагальнювальне слово, а однорідні члени частково співвіднесені з тим самим поняттям і дублюють його морфо-

логічний вияв, можна говорити про підпорядкування сурядного ряду узагальнювальному слову у формі кореляції. Узагальнювальне слово, перебуваючи водночас у підрядному зв'язкові з іншим компонентом реченнєвої структури, залучає до підпорядкування цьому компонентові й сурядний ряд, забезпечуючи в такий спосіб реалізацію підрядного опосередкованого зв'язку між своєю синтаксичною домінантою й сурядним рядом.

Якщо узагальнювальне слово й однорідні члени речення виражені прислівниками чи їхніми еквівалентами, підпорядкування сурядного ряду узагальнювальному слову відбувається у формі вільного поєднання, оскільки граматичні категорії, за якими б ці компоненти могли корелювати, відсутні, напр.: «*На річці, в лісі, на полі – усюди німа тиша*» (Панас Мирний); «*Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій, вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах*» (Олександр Довженко); «*Сюди запрошують прийти як кому заманеться – чи кінно, чи пішо, чи на веслах*» (Ніна Бічуя).

Синтаксична трійка¹, у якій постає схарактеризований різновид подвійного зв'язку, має своєрідну структуру: її вершиною є узагальнювальне слово, а членами основи – синтаксична домінанта щодо узагальнювального слова та ряд однорідних членів, пор.: «Я просто зосереджувалась і віднаходила для себе щось важливе: спогади, образ, чужі

думки» (Галина Пагутяк) – Я просто зосереджувалась і віднаходила для себе щось важливе + Щось важливе – це спогади, образ, чужі думки; «*Всюди: і в газетах, і на закликах, і на барвистих плакатах Сергій бачив свій портрет*» (Юрій Яновський) – *Всюди Сергій бачив свій портрет + Всюди – це і в газетах, і на закликах, і на барвистих плакатах.* Специфіка подвійного синтаксичного зв'язку в структурах, які розглядаються, полягає у його облігаторній взаємодії із сурядним зв'язком. Останній забезпечує формування одиниці, спроможної виконувати функцію уточнення узагальнювального слова, і, відповідно, формально йому підпорядковуватися, а за його посередництва – і синтаксичній домінанті. Залежно від граматичної класи й синтаксичної будови учасників цього зв'язку можна виокремити чотири структурні моделі синтаксичних трійок, у яких реалізується висвітлюваний різновид подвійного підрядного опосередкованого зв'язку:

1) $V_1 + S_{2,6} + \text{Series } S_{2,6}$, напр.: «*На берегах Дніпра розташовано багато міст, як-от: Київ, Черкаси, Запоріжжя, Херсон*» (Валер'ян Підмогильний); «*Гнів, ненависть, ревності, образа – такі емоції треба гнати від себе геть...*» (Таня Малярчук); «*Наш народ створив цілий ряд духових інструментів, як наприклад: сопілку, трембіту, ріг, сурму, трубу, волинку*» (Дмитро Багалій);

2) $V_1 + \text{Adv} + \text{Series } \text{праер}S_{2,6}$, напр.: «*Аделя з Петром кудись зібрались – чи то на концерт військового оркестру, чи на драгунський парад*» (Софія Андрухович); «*Без дороги <дощ> ходить скрізь – через поле, через ліс*» (Євген Гуцало); «*Щоб ми з тобою не*

¹ Витлумачення понять "синтаксична трійка", "вершина синтаксичної трійки", "члени основи синтаксичної трійки" див. у раніших публікаціях автора, напр. [8].

крилися, а вільно ходили коли завгодно й куди завгодно – в театр, у ресторан, у гості» (Вадим Собко);

3) $V_1 + Adv + Series Adv$, напр.: «Хай собі сонечко як завгодно сходить – чи по-зимньому, чи по-весняному» (Павло Тичина); «Імбир смакує дуже дивно – гостро, пекуче і незрозуміло» (Дзвінка Матіяш); «Всі на кораблі ставилися до нього по-дружньому – уважно, привітно і ввічливо» (Зінаїда Тулуб);

4) $P + Adv // \text{праер} S_{2-6} + Series Adv // \text{праер} S_{2-6}$, напр.: «Вона вже ніколи туди не повернулася – ні через рік, ні через два, ні потім, коли закінчила інститут і вийшла заміж за офіцера» (Любов Пономаренко); «По павільйонах, по цехах, по монтажних кімнатах, у їдальнях – скрізь на всі способи чухалось, скавучало й гавкало це плем'я» (Юрій Яновський).

У синтаксичних трійках перших трьох моделей можна говорити про прислівний характер опосередкованості зв'язку. Оскільки між вершиною синтаксичної трійки (узагальнювальним словом) та одним із членів основи, що є її синтаксичною домінантою (присудок), постає підрядний прислівний зв'язок (у формі керування чи вільного поєднання), то ця вершина опосередковує таку ж залежність від синтаксичної домінанти й уточнювальної одиниці. Відповідно, у синтаксичних трійках четвертої моделі опосередкованість зв'язку має детермінантний характер. Між вершиною синтаксичної трійки (узагальнювальним словом) та одним із членів основи (предикативний центр речення) реалізований підрядний детермінантний зв'язок у формі вільного поєднання, тому ця вершина опосе-

редковує детермінантний характер підпорядкування уточнювальної одиниці предикативному центрові речення.

Варто зазначити, що в реченнєвих конструкціях, де узагальнювальне слово виконує роль підмета, синтаксичні зв'язки являють дещо іншу картину. Узагальнювальне слово, перебуваючи з присудком у взаємозумовленому двобічному зв'язку, свій пояснювальний компонент, тобто сурядний ряд, до цього зв'язку не залучає. Тому ряд однорідних членів залишається у позиції субординації лише щодо узагальнювального слова, і реалізації подвійного синтаксичного зв'язку в такій реченнєвій структурі не відбувається, напр.: «Головну роль у формації майбутнього письменника *відіграє* взагалі *природа* – картопля, коноплі, бур'яни...» (Остап Вишня); «Останнім часом Віктора Колобка дуже *непокоїли* дві речі: *фарба для волосся і доля України*» (Василь Кожелянко); «Сонце заливало вокзал, і *все навколо було сліпучо-прекрасним*: виметений, порожній *перон*, стрімкий і сяючий *метал* темно-синіх вагонів берлінського експресу, випрасувані *мундири* залізничників та поліціантів, ясно-жовта, сліпуча *споруда* вокзалу, блакитне й безмежне українське небо над нею!..» (Олександр Ірванець).

Отже, різновиди синтаксичних зв'язків у реченнях із однорідними членами й узагальнювальними компонентами варіюються залежно від синтаксичної позиції останніх. Подвійний синтаксичний зв'язок у таких побудовах постає тоді, коли узагальнювальне слово виконує функцію другорядного члена

Bibliography and Notes

речення. Безпосередня сфера його реалізації – синтаксична трійка, вершиною якої є узагальнювальне слово, а членами основи – синтаксична домінанта щодо узагальнювального слова та ряд однорідних членів. Особливістю подвійного підрядного опосередкованого зв'язку в таких випадках є його облігаторна взаємодія із сурядним, який формує один із членів основи синтаксичної трійки – уточнювальну одиницю. Розгортання цього різновиду подвійного зв'язку відбувається трьома лініями: підрядною у формі керування або вільного поєднання (між вершиною синтаксичної трійки – узагальнювальним компонентом, та її синтаксичної домінантою – присудком або предикативним ядром речення), підрядною з ознаками синкретизму у формі кореляції (між вершиною синтаксичної трійки – узагальнювальним компонентом, та уточнювальною одиницею – рядом однорідних членів) та опосередкованою підрядною у формі опосередкованого керування або вільного поєднання (між членами основи синтаксичної трійки – присудком чи предикативним ядром речення та сурядним рядом як уточнювальною одиницею). У реченнях, де узагальнювальні компоненти виконують роль підмета й, відповідно, перебувають з присудком у предикативному, взаємозумовленому, зв'язкові, залучення сурядного ряду до цих відношень не відбуваються. До перспектив запропонованого дослідження належить з'ясування та опис інших сфер реалізації подвійного синтаксичного зв'язку.

1. Байдусь Сніжана, *Семантико-синтаксична структура конструкцій з пояснювальними відношеннями: дисертація ... кандидата філологічних наук*, Київ 2009, 222 с.

2. Вихованець Іван, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ: Наукова думка 1992, 224 с.

3. Вихованець Іван, *Граматика української мови. Синтаксис*, Київ: Либідь 1993, 368 с.

4. Городенська Катерина, *Деривація синтаксичних одиниць*, Київ: Наукова думка 1991, 192 с.

5. Загнітко Анатолій, *Основи українського теоретичного синтаксису*, Горлівка 2004, Частина 2, 253 с.

6. Кадомцева Лариса, *Українська мова: синтаксис простого речення*, Київ: Вища школа 1985, 127 с.

7. Ключковський Богдан, *До питання про апозицію і структурно-граматичні способи її вираження в українській мові, [у:] Проблеми синтаксису*, Львів: Львівський університет 1963, с. 74-83.

8. Кобченко Наталя, *Взаємодія подвійного власне-предикативного синтаксичного зв'язку з іншими типами, [у:] Записки з українського мовознавства*, Одеса, 2017, Випуск 24, том 1, с. 206-216.

9. Кобченко Наталя, *Типологічні ознаки подвійного синтаксичного зв'язку, [у:] Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*, Вінниця 2017, Випуск 33, с. 41-49.

10. Кононенко Віталій, *Синтаксические связи обобщающих единиц в русском языке, [в:] Русское языкознание*, Киев 1984, Выпуск 8, с. 53-59.

11. Кульбабська Олена, *Вторинна предикація у простому реченні*, Чернівці: Чернівецький національний університет 2011, 672 с.

12. Кучеренко Ілля, *Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах, [у:] Мовознавство 1977, № 6, с. 3-12.*

13. Мирсиапова Л. Р., *Обобщающие слова и однородные члены в русском и татарском языках*, [в:] *Вестник Башкирского университета* 2010, Том 15, № 3, с. 697-700.

14. Мойсієнко Анатолій, *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення*, Київ 2006, 240 с.

15. Радіонова Тетяна, *Синтаксичний статус і структурні різновиди речень з узагальнювальним словом при однорідних членах*, [у:] *Вісник Черкаського університету*, Серія: Філологічні науки, Черкаси 2003, Випуск 466, с. 80-90.

16. Руднев А. Г., *Синтаксис современного русского языка*, Москва: Высшая школа 1963, 364 с.

17. Сапожников М. И., *Обобщающие единицы в предложениях с однородными членами*: автореферат диссертации ... кандидата филологических наук, Москва 1965, 23 с.

18. Слинько Іларіон, Гуйванюк Ніна, Кобилянська Марія, *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*, Київ: Вища школа 1994, 670 с.

19. Химик В. В., *О синтаксической функции обобщающих членов и обобщающих слов в осложненном предложении*, [в:] *Русский язык в школе* 1970, № 5, с. 99-101.

20. Яремчук Ирина, *Конструкции с однородными членами и обобщающими словами в свете грамматики*: автореферат диссертации ... кандидата филологических наук, Днепропетровск, 1985, 24 с.

Conditional Reductions

Adv – прислівник, P – предикативний центр речення, $S_{2,6}$ – іменник або субстантивоване слово в певній відмінковій формі, Series Adv – ряд однорідних членів, виражених прислівниками, Series $S_{2,6}$ – ряд однорідних членів, виражених іменниками чи субстантивованими словами, Series $praeS_{1,6}$ – ряд однорідних членів, виражених прийменниково-відмінковою формою субстантива, V_1 – особова форма дієслова.